

**ACTES DEL X CONGRÉS INTERNACIONAL
DE L'ASSOCIACIÓ HISPÀNICA
DE LITERATURA MEDIEVAL**

**Edició a cura de
Rafael Alemany,
Josep Lluís Martos
i Josep Miquel Manzanaro**

Volum II

**INSTITUT INTERUNIVERSITARI DE FILOLOGIA VALENCIANA
«SYMPOSIA PHILOLOGICA», 11**

Alacant, 2005

Asociació Hispànica de Literatura Medieval. Congrés (10 . 2003. Alacant)
 Actes del X Congrés Internacional de l'Associació Hisp nica de Literatura Medieval /
 edició a cura de Rafael Alemany, Josep Lluís Martos i Josep Miquel Manzanaro. -
 Alacant : Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2005. - 3 v. (1636 pp.) ;
 23,5 x 17 cm. - (Symposia philologica ; 10, 11 i 12)
 Ponències en català, castellà i gallec
 ISBN: 84-608-0302-3 (84-608-0303-1, V. I; 84-608-0304-X, V. II; 84-608-0305-8, V. III)
 1. Literatura medieval - Història i crítica - Congresos. 2. Literatura espanyola - Anterior
 a 1500 - Historia y crítica - Congresos. I. Alemany, Rafael. II. Martos, Josep Lluís.
 III. Manzanaro, Josep Miquel. IV. Título. V. Serie.
 821.134.2.09"09/14"(063)

Director de la col·lecció: Josep Martines

  Els autors

  D'aquesta edició: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana

Primera edició: maig de 2005

Portada: Llorenç Piz 

Il·lustració de la coberta: Taulell amb escena de torneig (1340-1360),
 Museu Municipal de l'Almod , X tiva
 Imprimeix: T BULA Diseño y Artes Gráficas

ISBN (Volum II): 84-608-0304-X

ISBN (Obra Completa): 84-608-0302-3

Dipòsit legal: A-519-2005

La publicació d'aquestes *Actes del X Congrés Internacional de l'Associació Hisp nica de Literatura Medieval* ha comptat amb el finançament de l'Acció Especial BFF2002-11132-E del Ministerio de Ciencia y Tecnología.

Cap part d'aquesta publicació no pot ser reprodu ida, emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per cap mitjà, ja siga electrònic, químic, mecànic, òptic, de gravació o de fotocòpia, sense el perm s previ de l'editor.

EL VOLTOR EN EL *LIBRE DELS ÀNGELS D'EIXIMENIS* UNA ÈPOCA DE 1398

Tan gran com era Atlant, ha esdevingut muntanya...
(Ovidi, *Met.*, llib. iv, línies 656-663)

1. INTRODUCCIÓ

En aquesta comunicació presento tres petits estudis, inconnexos entre si: en primer lloc, indico un fragment d'un còdex del s. xv del *Libre dels àngels* (València 1392), de Francesc Eiximenis, que ofereix una variant textual interessant, perquè confirma durant el primer terç del s. xv la presència d'un castellanisme a València que es troba en el poema XIII d'Ausias March. En segon lloc, es tracta d'un passatge censurat per un lector —o el mateix copista d'aquest còdex. En tercer lloc, transcriu i comento un document notarial valencià de 1398, contemporani al còdex més antic, fins ara conegut, de la mateixa obra eiximeniana.¹

2. EL VOLTOR DEL MS. H (MS. 73 BNM)

Recentment, les aus desperten un cert interès des del periodisme: el falcó és introduït tant a Lleida com a Girona² i Tarragona. També és ben cert que es restau-

1. Ms. 4030 BNM. Es tracta d'un còdex molt pròxim a l'antígraf, amb correccions i afegits, que he comentat enguany, al XIII Congrés de l'AILLC, on he presentat dos nous mss. del *Libre dels àngels*, i he identificat un abat en relació amb una anotació d'un còdex ja estudiat a Gascón 1988 i 1992.

2. Per ex., «Falcons a la Seu Vella», *20 minuts*, 15-5-2003: «Dues femelles i un mascle de falcó pelegrí s'han instal·lat en un niu artificial de la Seu Vella amb la intenció de reintroduir-los a Lleida»; «Falcons contra coloms», *20 minuts*, 12-6-2003, p. 5: «L'Ajuntament de Girona deixarà anar la setmana vinent quatre falcons pelegrins per combatre la plaga de coloms que afecta la ciutat». Vid. per internet o en paper *DCVB*, 1980: 706-708, vol. 5, s.v. *falcó*; 100, vol. 2, s.v. *astor* i s.v. *astorar*. Griera 1935: 101-103 i 330-331, vol. 1, sobre tipus d'aguila i astor; 21-22, vol. 7, sobre els falcons, falconer, falconera, falconeria i falcònid. Coromines 1995: 184-185, vol. 4, s.v. *falcó*, des del 936 el *Castell Falcó*, antic castell

ren colomars o se'n fan de nous a molts llocs, com al reviscolat llogarret del Fonoll (municipi de Passanant, Conca de Barberà). Hi ha clubs i societats de columbofilia, estudis seriosos sobre les aus i colomars, d'historiadors ja llunyans ja contemporanis, i de biòlegs. La meua intenció és ben modesta: veure'n alguns textos antics i medievals que anomenen aus, i el problema textual del voltor citat per Francesc Eiximenis. En el capítol 43 del quart tractat del *Libre dels àngels*, rubricat, segons el ms. 4030 de la BNM, «Capítol XLIII. Qui posa remeys contra la vexació e malícia del dia [CLIV]ble; e ensenya com lo pot hom fer fugir e lunyar», Eiximenis enumera amulets i remeis naturals per a fer fugir el dimoni.³ Aquest còdex —que anomeno A d'acord amb el catàleg de Jaume Massó— té 242 ff. Consta del text del *Libre dels àngels* —225 ff., sense l'adreça a mossèn Pere d'Artés, mestre racional del rei Joan I—, d'una oració a l'arcàngel Gabriel, d'un fragment del *Libre de les dones* —15 ff.; capítols 378-395—, d'un poema amb catorze màximes devotes en noves rimades, d'un altre amb set frases sentencioses sobre les virtuts entre els viciosos, més dos folis amb vint regles de confessió en aragonès, del s. xv, de diferent mà. He de dir que el copista del ms. A no domina el llatí: per exemple, diu «austra marudina» en lloc d'«astra matutina». També cal notar que és una còpia pròxima al ms. arquetip perquè presenta una llengua ben arcaica, afegits que s'havien saltat per homoiotèuton i el mot «corregit», ben petit, al marge inferior de certs folis, cosa que no havia indicat l'any 1992.⁴ Si em fixo, concretament, en el ms. 73 de la BNM —el ms. H del catàleg de Jaume Massó—, que consta de 324 ff. en total,⁵ concretament en el f. «CCv. cartes» o «205» (el f. 223rb segons la meua numeració), el text copiat és: «Ítem dju que posa Pliujus / Que cor de voltor o de buytre ligat en pell de leo / o de rabosa fuga los demonis»; mentre que en el ms. A, f. «CLII»r:

situat al terme de Costoja (Vallespir), ençà. Coromines 1995: 138-139, vol. 3, s.v. *buitrera*, esp. «La “vinya La Buitrera” en el Libre de Vàlues de Cast[elló de la] P[la]na a. 1398», amb d'altres topònims valencians. Coromines 1994: 266-267, vol. 2, s.v. *astor*: «Llogarets que prenen nom de la caça d'altura, dilecta a l'antiga noblesa i gent poderosa, amb el nom *astor*, del gran ocell de presa que els hi ajudava»; *DCECH* 1980: 84, vol. 1, s.v. *àguila* i *aguileña*; 436-437, s.v. *azor*, esp. 437 sobre s.v. *cebrero*; 693, s.v. *buitre* amb *buitrón* i l'esment del text de Jaume Roig, citat *infra*; 127-129, vol. 3, s.v. *gavilán*, i 307, s.v. *halcón*, a qui es remet en 838, vol. 2, pels mots «Falcón, falconete, falcónido». *DCVB*, 1980: 316-320, vol. 1, s.v. *àguila* o *àliga*; 320-321, també per a derivats, topònims i llinatges, «2. àguila» fins a «Aguiló». *GEC* 1980: 264, s.v. *voltor*; 454-455, s.v. *falcó*; 455, s.v. *falconada*; 455-456, s.v. *falconer*; 456, s.v. *falcònids* i *falconiformes*, amb un quadre ben entenedor de les «famílies i representants més importants de l'ordre dels *falconiformes*». *Vid.* sobre falcons, esparvers i d'altres aus, però cap voltor, la bella edició del text medieval *Libre de nudriment e cura dels auçels*, dins *Recull de textos catalans antics*, 12 (1910), que caldria relacionar especialment amb els bestiars catalans, citats *infra*, i tots ells amb aquell quadre de classificació científica d'aquestes aus de presa. *Vid.*, sense relació, «bertrol», en castellà «buitrón», 'nansa cònica feta de malla de xarxa sostinguda amb fusta o de ferro per pescar en rius i torrents'. Labernia 1864: 51, vol. 1, s.v. *àguila*, planta *aguilegia*, *aguilench*, *ca* i *aguiló*; 149, s.v. *astor* i *astorar*; 249, s.v. *buitre*; 355, s.v. *buytre*; 729-730, s.v. *falcó* fins a *falconet*; 1865: 794, vol. 2, s.v. *voltor*: «m. ant. BUYTRE». Labernia 1866: 119, vol. 1, s.v. *àguila* fins a *aguilucho*; 371, s.v. *azor*; 474, s.v. *buitre*, on els corresponents noms catalans són «*Buytre*, *voltor*, *vultor*», sense distinció del castellanisme; *buitrera* i *buitrero*; i *buitron*, amb més significats; 1867: 9, vol. 2, s.v. *falcon*, *falconero* i *falconete*.

3. Gascón 1992: 283, tom I, línies 36-37; Gascón 1988; Gascón 1997.

4. Gascón 1992: 28-41, tom I, descripció del ms. A.

5. Gascón 1992: 50-59, tom I.

«Item, diu que posa Plinius que cor de voltor ligat en peyll de leó o de rabosa fuga los demonis», sense la conjunció i complement nominal «o de buytre».

És evident que aquest «o de buytre» deu ser considerat un afegit de l'escriptor Antoni Martí, que acabà de copiar el *Libre dels àngels* del ms. H a la ciutat de València, el dimecres 27 de març del 1431, d'acord amb l'explícit.⁶ Però, què entenia per «voltor» i pel castellanisme «buitre»? Qui és aquest «Plinius» del ms. A i no el «Pliujus», maltranscrit, del ms. H? Quins textos hi ha, en definitiva, com a fonts darrera d'aquest passatge? Tot això és el que pretenc aclarir. D'altra banda, s'esmenta el voltor en d'altres obres eiximenianes, com al *Libre de les dones*, on és presentat com a símbol de «continència virginal» en mots d'Eiximenis i, a més de la «voracitat, crueltat i avarícia, en l'art cristià evoca també la falsia, la golafreria, la usura o el dimoni».⁷ En relació amb la font, si consultem la literatura llatina antiga, ha de ser identificat amb el polígraf Plini el Vell,⁸ el «Plinius Secundus Nouocomensis» (Nouum Comum, ara Como c. 23/24 d.C.-Misènum, ara Capo de Miseno, c. 22 agost 79), citat al *De uiris illustribus* de Suetoni, que cap al 77 d.C. escrigué l'enciclopèdia per ell anomenada *Libri Naturalis Historiae*, els *Llibres de la Història Natural*, que ara coneixem per *Història natural*. Dels trenta-set llibres en què es divideix l'obra, al llibre x, dedicat a les aus, hi surt el voltor juntament amb la distribució geogràfica de diversos ocells, la seva diferència entre el vol i el caminar, així com la seva reproducció, entre molts d'altres aspectes. Concretament, al paràgraf 8, apareix l'àguila *percnopterus*, és a dir, 'd'ales negres', que recorda el voltor, i amb idèntica «avidesa insaciable» i capaç d'«emetre una remor llastimosa». Al paràgraf 11 la mida petita del trencalòs és comparada amb la dels voltors petits, i afegeix fantasiosament que els voltors grans «són completament estèrils». El nombre de dos voltors que apareix en les *Metamorfosis* d'Ovidi que mengen el cor de Tició, comentat més avall, pot relacionar-se amb els dos polls del voltor negre o *Aegyptius monachus*, que eren vistos «amb freqüència». Però no només això, sinó que apareix a continuació el nombre tretze —Crist i els apòstols en el cristianisme— i «tres dies» quan «volen abans cap a llocs on hi haurà cadàvers» —els tres dies de resurrecció de Crist.⁹ Aquests comentaris entre parèntesis s'han

6. Ms. H, f. cccv o 306v (f. 324v segons la meua numeració): «Iste liber fuit expletus per manus Anthoni marti scriptoris ciuis Valençie die Mercurii Vicesima Septima mensis Marcii anno .M^o.ccccxxxi^a».

7. Viera & Piqué 1987: 108-109, referit al voltor al *Libre de les dones*, i, 55, i per a la simbologia, la important n. 24, extreta de Pérez-Rioja 1980: 101. Cirlot 1969: 298, sobre el voltor, «Madre»: «Para los egipcios, el buitre era el símbolo de la madre, probablemente a causa de que devoraba los cadáveres, simbolizando también el medio por el cual se escinden las partes de Hammamit (alma universal) para formar las almas individuales. También por la citada causa se ha considerado íntimamente ligado al significado de lo materno el sentimiento de nostalgia del espíritu por la materia o la sumisión del mismo a una ley informulada pero implacable (el destino)»; «Prometeo»: «El mito de Prometeo, según Piobb, expone la sublimación a causa del parentesco del buitre con el águila, lo que establece la relación alquímica entre el principio volátil y el fijo» (Cirlot 1969: 378); sobre el falcó, «halcón» (Cirlot 1969: 242-243).

8. Utilitzo Plini el Vell 1925: I-II, VI-XIV i Plinio 2002; Plinio el Viejo 1990 i ss.

9. Plini 1925: 113, llib. x, paràgraf 20 sobre la fatigosa identificació d'aus; x, 56 i 113 sobre el vol dels voltors; i a partir d'aquí, diferents remeis per a malalties excepte el segon paràgraf citat i comentat més avall, en el text principal; 279, xi, sobre l'olor de perfum com a verí per al voltor; xxix, 77 sobre el cor

de prendre per comparació i no com a afirmació amb els escriptors cristians com Eiximenis. El que sí que voldria destacar és el paràgraf 77 del llibre xxix de Plini en relació amb el text eiximenià «cor de voltor ligat en peyll de leó o de rabosa fuga los demonis», on el franciscà copia d'algun comentarista de Plini o d'un recull enciclopèdic la citació clàssica amb una moralització cristiana. Diu Plini:

Entre les aus que serveixen d'auxili contra les serps les primeres són els voltors. També s'ha assenyalat que tenen menys poder els voltors negres. Diuen que l'olor de les seves plomes, en cremar-se, les fa fugir, i així mateix, que els que porten un *cor d'aquesta au estan protegits no solament contra l'atac de les serps* [en Eiximenis, «los demonis»] *sinó també de feres i lladres i de la ira dels poderosos.*

Aquesta darrera enumeració, no recollida per Eiximenis ¿perquè no hi era a la seva font, perquè no se'n recordava, o bé per pudor, autocensura, por als poderosos i lladres del seu temps com Bernat Metge? Això és una hipòtesi. Més avall, en el paràgraf 112, per al mal de cap serveixen «els ossos del cap d'un voltor lligats a sobre». Recordo que en el menoret el cor de voltor es lliga, però vés a saber si al cap, al coll com un amulet o en alguna altra part del cos. Així mateix, serveix com a remei per a les cataractes «la fel del voltor amb suc de porro i una mica de mel» al paràgraf 123. Cal mencionar la rabosa o guineu, segons Plini VIII, 103: «A Tràcia, a les zones gelades, hi ha també guineus, animals generalment de mal auguri per la seva astúcia. Els rius i els llacs gelats no es creuen fins que la guineu no hi va i ve. S'ha observat que posant l'orella contra el gel endevina el seu gruix». No vull entrar en les propietats de la pell de lleó i de rabosa, i si contraresten o augmenten les propietats màgiques del cor de voltor, que probablement mereixeria un estudi més extens i aprofundit. En un altre text antic, anterior al de Plini, molt citat durant l'Edat Mitjana, les *Metamorfosis* de Publi Ovidi Nasó (Sulmona 43 a.C.-Tomi 17 d.C.), continuament hi ha personatges castigats que es transformen¹⁰ en

del voltor que protegeix l'humà de l'atac de les serps, feres, lladres i de la ira dels poderosos; xxx, 27 sobre furgar-se les dents amb ploma de voltor per a obtenir un alè àcid; xxx, 30 sobre la sang de voltor per a guarir la caiguda de pell; xxx, 50 per als vòmits de sang el pulmó de voltor cuit amb branquillons de cep; xxx, 92 sobre «el fetge de voltor macerat amb la seva sang i begut tres cops al dia durant set dies, i el cor de poll de voltor, penjat com a amulet», cosa que Eiximenis aprofita per fer fugir els dimonis en els dos ítems anteriors del *Libre dels àngels*, quart tractat, capítol 43. Gascón 1992: 283, tom I, línies 32-35: «*Item*, diu que posa Plinius que arthemissa e pahonia fúgan los demonis. *Item*, diu que lo fetge del peix que pres Tobies [Tb vi, 5 i VII-VIII, esp. VIII, 2-3] fuga lo diable, en quant representava Jhesuchrist refrigurat, ço és net de tota mala cobejança, la qual jamés en Ell no fo per neguna manera». L'artemisa o artemisia [*Artemisia vulgaris* L.] apareix a Dioscòrides, llib. III, caps. 121-122, autor també citat per Eiximenis. El mot prové d'Àrtemis, altrament anomenada Diana, perquè aquesta dea protegia les embarassades. Plini li atribuïa virtuts avortives. La peònia o rosa de la Mare de Déu, o rosa asinina o d'ase [*Paeonia officinalis* L.] també apareix a Dioscòrides, llib. III, cap. 151. Si continuo amb el voltor, trobo Plini xxx, 110 sobre el greix de voltor, com a remei, desconegut per llacuna del text original llatí; xxx, 130 «La ploma de voltor, col·locada sota els peus, ajuda a infantar les embarassades»; xxx, 141 «La part dreta d'un pulmó de voltor, penjada com a amulet en una pell de grua, excita el desig sexual de l'home».

10. Ovidi 1930, vol. II, llib. X, línies 234-235: «I aquest càstig ¿què pot ésser sinó una transformació?» Des d'ara, *Met.* Tal com diu *Met.*, vol. III, línies 639-640: «aquest [«Morfeu, artífex simulador de la figura

ocells,¹¹ i també apareixen les aus rapaces menjant-se o no els menuts d'humans i de tota mena de bèsties. Per exemple, el passatge en què «els ocells no devoraren el fetge»¹² de Títios (o Tició o Tici), el qual havia ofès Latona. Aquest Títios, abans del llibre X de les *Metamorfosis*, apareix en el IV: «allí [a la Seu del Crim] Títios ofería les entranyes perquè les esqueixessin, estenallat en nou jovades». En d'altres textos mitològics, al gegant Títios, dos voltors li mengen contínuament el fetge, el qual es regenera immediatament. D'altra banda, en el text ovidià, l'endevina Manto, filla de Tirèsias, relaciona la dissortada Latona, mare d'una bessonada, Apol·lo i Àrtemis (grega, la Diana itàlica),¹³ amb les corones de llorer a les cabelleres: «Ismènides, aneu en multitud i doneu a Latona i als seus dos fills amb pregàries, encens piadós, i lligueu-vos amb llorer el cabell; per boca meva Latona ho mana».¹⁴ Aquesta ofesa per Títios era, en canvi, lloada als altars, malgrat el fet de ser presentada com si fos una au rapaç,¹⁵ signe de crueltat, en boca de Niobe:

Peix-te, cruel Latona, del nostre dolor,» diu, «peix-te'n i assacia el teu pit del meu dol, assacia el teu cor feroç», digué; «de set morts em moro. Exulta i, vencedora enemiga, triomfal ¿Per què doncs vencedora? En la meua desventura me'n resten més que a tu, que ets feliç; després de tantes morts encara venço».¹⁶

D'altra banda, moltes vegades Ovidi veu els ocells com a éssers mentiders i enganyadors. Per exemple, en el comentari que «cap ocell no havia enganyat» Tèlem l'Eurímida quan arribà a l'Etna.¹⁷ Abans del *Libre dels àngels* d'Eiximenis, trobo al tercer llibre de *Lo Somni* de Bernat Metge la mateixa imatge de les *Metamorfosis* d'Ovidi del llibre X, línies 42-43, amb la pluralitat de voltors i no un —com a mínim dos, doncs— que rebutgen menjar el fetge de Títios: «los voltors menysprearen lo fetge de Tici»¹⁸ i en el «mont [de Ròdope] no havia ombra alguna, mas tantost n'hi hagué per gran multitud d'arbres de diverses naturas, roques, pedres, serps, cervos, lleons, falcons, àguiles, perdius, faisans e altres moltes bèsties e ocells, qui vengueren oir lo plasant so que jo [Orfeu] feia».¹⁹ Posteriorment al text

humana», com els dimonis eiximenians] només imita els homes; un altre esdevé fera, esdevé ocell, esdevé serp amb un llarg cos; aquest, l'anomenen Ícelos els celestes, la gent mortal Fobètor. N'hi ha encara un tercer amb una altra habilitat, Fàntasos; en terra i pedra, ona i fusta i tot allò que és buit d'ànima es canvia fal·laçment».

11. *Met.*, per ex., vol. II, llib. X, línies 155-162, on Júpiter, transformat en àliga, sedueix Gannímedes, i el fa coper per a servir nèctar i ambrosia. Després es transforma en la constel·lació d'Aquari. També apareix citat Gannímedes, en comparar-lo el vell depravat Eumolpi amb el jove Gitó, coper del sopar que organitza Trimalció, al *Satiricó* de Petroni. Un altre exemple: *Met.*, vol. III, llib. XII, línies 559-572.

12. *Met.*, esp. vol. I, llib. IV, línies 456-457, i vol. II, llib. X, línies 42-43.

13. *Met.*, esp. vol. II, llib. VI, línies 334-338, i llib. XIII, línies 633-635; i la seva set insaciable, línies 338-382.

14. *Met.*, esp. vol. II, llib. VI línies 159-161; línies 170-171; 183-217.

15. Per ex., *Met.*, vol. III, llib. XI, línies 290-300.

16. *Met.*, esp. vol. II, llib. VI, línies 280-285.

17. *Met.*, vol. III, línies 769-777.

18. Metge 1925: 87, línies 21-22.

19. D'acord amb les *Met.* d'Ovidi, *cit. supra, uid.* Metge 1925: 88-89, línies 28-29 i 1-4. D'altra banda, l'esperit del rei Joan I aparegué a B. Metge amb «molts falcons, estors e cans de diversa natura, qui

d'Eiximenis, Jaume Roig, al seu *Spill* utilitza el castellanisme al fragment 13224-13225: «Acomanada / a lops e cans, / buytres, milans, / corps e voltós / per guardadós». En aquest cas, Roig utilitza el castellanisme «buytres» com una au diferent en separar-lo del corresponent «voltós» 'voltors' del següent vers?²⁰ És així com sorgeix l'entrada «buitre» del *DCVB*.²¹ Ja en ple s. xv, Joan Roís de Corella fa aparèixer diverses aus salvatges, de caça i domesticades. Per exemple, en la «Balada de la garsa i l'esmerla» i en d'altres. Em fixo, ara, en el *Parlament o col·lació que s'esdevenç en casa de Berenguer Mercader...*, quan Joan Escrivà recita la faula del davallament del poeta i músic Orfeu,²² fill de Cal·líope, a l'infern en cerca de l'ànima de la seva muller difunta, Eurídice: «Llavors apareixen diverses aus, quan en el bosc aquest comença a tocar i cantar una melodia amb l'arpa, i les seves llàgrimes (¿en contacte amb la reina dels arbres?) es converteixen «en aromàtica goma, [i] singular odor portaven. Davallaven los ocells a la dolça harmonia, ab cuitades ales, semblants als qui van a la natural pastura. O, proporció d'acordada música! Los mansuets indefesos ocells, prop de la cruel àguila, ab seguretat reposaven; e un mateix past de trista harmonia, als famolencs falcons e a la mansueta coloma, contentava». Noto que totes les aus reben una adjectivació ben precisa —«cruel àguila», «famolencs falcons» i «mansueta coloma»—, i tant els animals fers com els mansos van a escoltar-lo en manifesta i pacífica convivència. Cal dir que les olors i els ocells van moltes vegades units i, tal com diu el bestiarí català (ms. A del prof. Saverio Panunzio), el voltor és l'au que té millor olfacte que l'humà:

Lo voltor sí és un gran ocell lo qual ha en si la propietat de l'odorar; e és la una de les sinch creatures les quals passen los sinch senys naturals del cors de l'home [...] e lo voltor, per mills odorar [...] Aquest voltor ha ten gentil odorar, que és cosa provada que ell sent lo carnuç bé de cent fins en trecentes milles; e segueix molt volenters ost, per tal com sab que aquí no li pot fallir què menjar. [I la corresponent moralitat s'inicia tot seguit:] Aquest voltor, qui ha axí bon odorar e segueix volenters ost, podem comparar a tots aquells qui van volenters là hon senten que hom parle o que-s mostra la vera saviesa. Car la verdadera saviesa és aquella cosa qui nodreix la ànima e lo cors de l'hom; car per so va volenters lo bon hom savi al preych, qui és comparat a ost per tal que-l seu bon servell senta la odor de l'altre bon servell, com lo seny de l'hom stigüe al servell». I, més avall, afegeix: «Que sapiats verament que del seny ve a l'hom gran odor; car trobe's per scrit que alguns reys venguéran de molt longa terra per trobar lo seny e la saviesa de Salamó.

cridaven e udolaven fort llejament» —p. 18, línies 7-9—, d'acord amb els *Decrets* de Gracià que deuria consultar en la seva feina a la cancelleria reial, tal com indicava el 1997.

20. Cf. *DCVB*, 1980: 877, vol. 10, s.v. *voltor*.

21. *DCVB*, 1980: 725, vol. 2, «buitre. m. Ocell rapaç de la família de les vultúrides, de diverses espècies del gènere *Vultur*, cast. *buitre*». En l'«ETIM.: del llatí *vulture*, mat. sign., per via del castellà *buitre*. La forma catalana genuïna és *voltor*». Amb els mateixos exemples citats, més les *Faules* d'Isop: «Del buytre y dels altres ocells» i *L'Atlàntida*, cant ix, de Verdaguer: «Oydà! Taurons y buytres, vos sobra anit carnatge».

22. D'altra banda, Orfeu i Eurídice apareixen en *Met.*, vols. II i III, llibres X i XI.

L'olfacte i la saviesa, doncs, anaven lligats.

Un altre exemple de relació entre text antic i medieval, al meu entendre, és el poema de Corella «*La mort per amor*» Cobla esparsa d'ell mateix», de tema amorós. Hi escriu uns versos en què l'enamorat s'identifica amb un ocell moribund en un llit olorós: «Muiria prop vós, hauran fi mes dolors: / Seré l'ocell que-n lit ple de odors / mor, ja content de sa vida ser tanta». Aquest home-ocell moribund, l'identifico indubtablement amb l'au fènix,²³ la qual viu uns cinc-cents anys i mor a causa

23. En els passatges següents de les *Met.* d'Ovidi indico en cursiva passatges similars amb les descripcions de l'au fènix dels bestiaris catalans medievals publicats pel prof. Panunzio (1963). L'au fènix del ms. 75 BUB (ms. A en la seva classificació) apareix a Panunzio 1963: 130-131, vol. 1: «Lo fenix [...] e viu de cccc fins en D anys [...] ella ajusta de la pus secha lenya que pot trobar e fa'n un gran mont [...] e met-se dins lo mont d'aquella lenya, [...] en aquella lenya se pren foch, e axí ella-s crema [...] e bat les alles tant [...] E de la sendra que hix d'ella neix un verme lo qual torna puys fenis, e puys viu aytant de temps com visqué aquell d'on ell és axit [...]».

L'au fènix d'Ovidi es troba en un passatge dedicat a transformacions de tota mena de bèsties —*Met.*, vol. III, llib. xv, línies 356-417—, especialment línies 391-407:

Aquests éssers deuen tanmateix a d'altres els principis de llur existència; hi ha però un ocell, que ell mateix es renova i es reproduïx: els assiris l'anomenen *fènix*; no viu ni de gra ni d'herbes, sinó de les llàgrimes de l'encens i del suc de l'amom. *A penes ha complert els cinc segles de la seva vida, a les branques d'una alzina o al cimeral d'una tremolosa palmera es basteix un niu amb les seves ungles i el seu bec pur. L'encatifa amb canyella i espigues de nard benolent i trossos de cinamom amb rossa mirra; s'hi posa a sobre i fineix la seva vida entre perfums.* Aleshores, diuen, *del cos patern reneix un petit fènix que ha de viure els mateixos anys.* Quan el temps li ha donat forces i pot portar un pes, alleuja del pes del seu niu les branques del gran arbre i, piadós, s'emporta el seu bressol, que és també la tomba del seu pare, i a través de les aures lleugeres [és a dir, 'els vents suaus'] arriba a la ciutat d'Hiperion [nota: «El pare del Sol i el Sol mateix. La ciutat al·ludida és Heliòpolis, al Baix Egipte»] i el deixa davant les portes sagrades del temple d'Hiperion.

És corrent la palmera a Síria, i és en una palmera on Latona (o Leto) es recolza per a infantar els bessons Apol·lo i Àrtemis. Panunzio 1963: 115-118, vol. 1, sobre els falcons; 118-119, sobre el voltor; 120-122, sobre l'àguila: en aquest cas, una de les dues «natures» o propietats «és que com ella és envellida, que rejuveneix en aytal manera: que ella vola en l'àyer tant alt com pot, sí que la calor qui és lessús li creme les ales; e com torna avall, dresta sa via en guisa que puscha caer sobre qualque font d'ayga, e lexa's caer dins, e banya-ss'i tota per tres vegades; e en aquesta manera ella se renovella tota». El nombre de tres remullades de l'àguila és explicat així, a la seva moralitat, en relació amb la fe en Jesucrist i el baptisme: «E axí com la àguila, qui-s renovella mullant-se tres vegades en l'ayga, atressí esdevé de tots aquells qui-s batejan en lo sant bapisme; car ells hi són mullats per tres vegades, e són renovellats en Jesucrist e en la sua obediència».

Quant al ms. 87 BdeC (anomenat ms. B), Panunzio 1964: 84-87, vol. 2, sobre els falcons; 87-89, sobre el voltor; 89-94, sobre l'àliga; 102-104, sobre l'au fènix. Quant al ms. 82 BUB (anomenat ms. G), Panunzio 1964: 120, vol. 2, sobre l'au fènix, on se la relaciona amb Síria: «Fènix se fa en Síria [...] E quant ha molt viscut, munte-se'n en una gran muntanya e aquí fa son niu [...]». Per tant, no es concreta l'edat de l'au. En canvi, Ovidi atribueix el terme «fènix» als assiris. Panunzio 1964: 121, vol. 2, sobre l'àguila. Les altres aus citades són inexistents al ms. G, excepte el pel·licà, a 121. Sobre un altre aspecte d'aquest ms. en relació amb Eiximenis, *vid.* Gascón 1993.

D'altra banda, dins les *Met.* apareixen d'altres ocells meravellosos similars, com a *Met.*, vol. III, llib. XIII, línies 576-623, en què la transformació rau, com amb l'au fènix, a partir de les cendres de Mèmnon, fill de l'Aurora, convertides en els ocells anomenats Memnònides; també *Met.*, vol. III, llib. XIV, línies 566-

dels perfums vegetals, segons les *Metamorfosis* d'Ovidi. Tanmateix, als bestiaris catalans medievals publicats pel Prof. Panunzio,²⁴ aquest ocell meravellós, un cop ha fet una pila de branquillons, es posa sobre i s'hi abrusa en contacte amb el sol; i de les cendres, en sorgeix un cuc, d'on reneix una nova i única au fènix. L'advocat florentí i mestre de Dant, exiliat a França entre 1260 i 1266, Brunetto Latini, recull la mateixa història a la seva enciclopèdia *Llibre del tresor*, que fou traduïda al català a València, el 1418, per Guillem de Copons, tal com l'estudià i edità el prof. Curt J. Wittlin.²⁵ Cal tenir present que l'au fènix, segons Plini, «és de la mida d'una àguila,²⁶ d'un daurat fulgurant a la zona del coll, a la resta purpúria; unes plomes rosades sobresurten a la seva cua blavenca, un collar ornamenta la seva gola i un capell de plomes a la seva testa». Aquest animal d'«Aràbia», «exemplar únic al món i gairebé mai no vist» correspon al faisà daurat —el *Chrysolophus pictus*. També apareixia en una obra del romà Manili, copiat per Varró a la seva *De lingua Latina*, v, 31 (fragment); i es troba a Heròdot II, 73; Mela III, 83-84; als *Annals* VI, 28 de Tàcit, a Solí XXXIII, 11, i al poema *Carmen de aue Phoenice* del cristià Lactanci, autor citat manta vegada per Eiximenis. A l'obra pliniana, hi ha un fragment corresponent, més o menys, al d'Ovidi, llibre X, paràgraf 4. És el següent:

El primer de tots els romans i el que amb més exactitud escrigué sobre ella fou Manili, aquell senador famós pels seus extensos coneixements autodidactes. [Diu:] «No ha existit ningú que l'hagi vist alimentar-se. A Aràbia és consagrada al Sol. Viu cinc-cents quaranta anys. Quan es torna vella, construeix un niu amb branquillons de canyella [en llatí *cassia*] i d'encens, l'omple de plantes aromàtiques i sobre d'elles mor. Després, del moll dels seus ossos neix primerament una mena de cuc que es converteix després en pollet. Tot seguit fa homenatge a l'anterior fènix les honors fúnebres adequades, transporta el niu sencer fins a Heliòpolis [ciutat al començament del delta del Nil, prop del Caire, com a Plini V, 61], prop de Pancaia [illa mítica situada prop d'Aràbia, lloc on es produeix encens, segons Lucreci II, 417, i segons Virgili a les *Geòrgiques* II, 139, i IV, 379], i allà la diposita en un altar».

580, especialment línies 575-580: «i s'han esfondrat els seus sostres sota les cendres calentes, del mig de les runes vola un ocell, fins aleshores desconegut, que a cops d'ala bat les cendres; el seu crit, la seva magror, la seva pal·lidesa i tot plegat, és el que escau a una ciutat presa: fins el nom de la ciutat li resta [nota: «L'*ardea* (*maior*) o garsa (reial)», i *Ardea* fa ella mateixa el seu dol colpint-se amb les seves pròpies ales». En els bestiaris catalans, el pel·licà, molt ben estudiat pel Dr. A. Duran, que simbòlicament és cristianitzat i identificat amb Crist d'acord amb *Ps.* 101, es colpeix amb el bec, provocant-se una ferida, d'on brolla sang, la qual fa reviure els polls morts al tercer dia, com Crist, ressuscitat al mont de les Oliveres. Per tant, apareix un altre cop el nombre tres en relació amb Jesucrist. Font 1905: 147-148.

24. Als textos exhumats pel prof. Panunzio, s'hi ha d'afegir el fragment de Gascón 1995.

25. Latini 1971, esp. vol. I, pp. 12-13 i nn. 24-25, i vol. II, esp. pp. 51-52 (àguila), 52-56 (astors), 56-58 (esparvers), 58-59 (falcons), 60-61 («ardea», 'garsa reial', en relació amb les *Met.*, cit. *supra*), 69-70 (au fènix), 73 (pel·licà) i 76 (volor). La versió de l'au fènix és més pròxima, en alguns aspectes com la citació de la ciutat d'«Elípolis», a la versió francesa i, alhora, a la de les *Met.* d'Ovidi.

26. Els diferents tipus d'àguila apareixen a Plini, llibres IX-X, XIX i XXX, i els falcons, als llibres X i XXX.

I al següent paràgraf 5: «Amb la vida d'aquesta au —escriu el mateix Manili— es completa el període del Gran Any i retorna el cicle de les estacions i les constel·lacions». Aquest «Gran Any» [*magnus annus*] consta d'un cicle de 540 anys de durada i, un cop acabat, el Sol, la Lluna i els cinc planetes coneguts aleshores recuperen la posició de l'inici en relació amb les constel·lacions i estels fixos. Per això es relaciona en textos medievals, fent una moralització o ensenyament moral cristià, amb la resurrecció de Crist.²⁷ Plini, home savi molt observador, posa en dubte dos cops la seva existència: al llibre x, paràgraf 3 («no sé si és invenció»), i a xxix, paràgraf 29, quan es refereix a remeis («entre els principals remeis també acostumen a anomenar-se els obtinguts de la cendra i del niu del fènix, com si tal ésser fos quelcom real i no una invenció»), amb un comentari ben explícit: «És burlar-se de la vida humana donar remeis que reapareixen al cap de mil anys» (durada de l'au fènix en d'altres textos clàssics).

Com a generós, Ausias March va poder ser nomenat, com se sap, falconer major (1425) pel rei Alfons el Magnànim. Per tant, coneixia les diferents aus de presa, bàsicament falcons i astors, per a la caça menor, en la qual es caçaven llebres, conills, perdius i guatlles; mentre que la caça major era d'òssos, senglars i cérvols, entre d'altres animals. Devia ser molts cops present en diferents caceres, amb un guant on reposava algun falcó encapellat. Segons les *Leges palatinae*,²⁸ la cort del rei Jaume III de Mallorca, durant el període comprès entre el 1324 fins al 1349, tenia un falconer major i sis falconers menors, d'una nòmina de cent quaranta-dos fins a cent cinquanta-sis persones de càrrec i ofici. En canvi, la cort de Pere III el Cerimoniós constava de dues-centes vint fins a dues-centes vint-i-nou persones, també amb un falconer major i sis falconers menors, segons les seves *Ordinacions fetes per lo molt alt senyor rey En Pere terç, rey d'Aragó, sobre lo regiment de tots los oficials de la sua cort* (17 octubre 1344),²⁹ basades en les *Leges palatinae* mallorquines. Un dels breus esbargiments del rei Jaume III de Mallorca davant els assumptes d'estat era la caça. Per això, en el foli 17r i v de les *Leges palatinae*, parla dels càrrecs de falconer major i dels falconers menors: «un dels nostres escuders, expert en aus de caça, [cal que] sigui elegit com a falconer major, que tingui cura dels nostres falcons, astors i d'altres aus que s'utilitzen a la cacera, i els subministri sol·lícitament i sense cap falta, totes les coses necessàries». Les aus han d'estar «preparades de tal manera que se sentin disposades a volar impetuosament i a fer, a la perfecció, les captures per a les quals van ser ensinistrades». El falconer major no havia de deixar de consultar al rei «quines aus, segons el temps» voldrà «anar a caçar, a fi que les pugui tenir més ben ensinistrades». El falconer podia «anar, si li semblava convenient, a exercitar les dites aus». Pertanyia «al seu ofici procurar totes les coses necessàries [...] com trampes o reclams, capells, corretges i d'altres estris per preparar el seu bec i les seves urpes». Els diners per a comprar tots els estris, els rebia del tresorer i, després, donava comptes al mestre racional, mentre

27. També a Plini, llib. xi, paràgraf 121, referit a «una filera de plomes, del centre de la qual en surt una altra», al cap de l'au fènix.

28. Jaime III, 1991

29. Ed. de l'arxiver de l'ACA Pròsper de Bofarull. No són de 1345, tal com diu *GEC*, s.v. *falconer*.

que els diners «per comprar gallines i d'altres carns, i medecines necessàries», els havia de rebre de l'escrivà racional. Ell o un altre falconer, menor, havia d'adquirir el menjar per a les aus i passar comptes amb aquest escrivà racional. El falconer major manava «tots els altres falconers» i el «caçador, és a dir, el guardià dels [...] gossos de caça». Si els trobava «negligents en el seu ofici,» podia «suspendre'ls de la recepció de la seva paga, durant un termini de quinze dies» com a màxim. Si el falconer major havia de marxar, podia encomanar la seva feina a l'escuder de taula que cregués més adequat. Fins i tot Jaume III preveu que si abunden les aus de presa, el falconer major llogui més falconers menors, per tal que els pugui acomiadar quan li sembli. En el cas que el rei encarregués el govern d'«algunes aus a alguns dels nostres cavallers o escuders,» ordenava que el falconer major devia «ser considerat superior a ells», i els el calia obeir respecte al règim alimentari de les aus. El falconer major era sota els majordoms, quant a jurisdicció, així com sota la resta de familiars del rei. El tracte «familiar» del rei, «tant amb el falconer major com amb els altres falconers», «en les caceres com en d'altres llocs», obliga que el falconer major li «presti jurament de fidelitat i vassallatge», per tal que defugui qualsevol perill que amenaci la persona reial, «i que si té notícia d'algun risc» l'«informarà immediatament, sobretot si el dany» li «pogués venir per coses pròpies del seu ofici». Al costat del falconer major, calia la col·laboració d'altres falconers anomenats menors, que eren nomenats pel rei «no de família noble, els quals» s'ocupaven dels «falcons i de les altres aus de caça, regits» pel «falconer major. Dits falconers menors deuen obeir, en primer lloc, als majordoms i després al falconer major, amb la precaució que, per llur negligència, no s'oblidi cap cosa que pugui incitar» la indignació reial. Havien de prestar jurament i homenatge als majordoms. El majordom que regia la residència reial acostumava a ser una persona, tant a la cort de Jaume III de Mallorca com a la de Pere III el Cerimoniós. En les miniatures del text llatí de les *Leges palatinae*, al f. 17r, dins d'una «M» majúscula es representa un jove, el falconer major, vestit senzillament amb una túnica morada i unes calces vermelles. A la mà esquerra enguantada té un falcó lligat. Darrera seu, damunt d'una barra horitzontal, hi ha tres falcons més. En el f. 17v, dins una «N» majúscula hi ha un falconer menor dempeus, vestit amb una túnica rosa i calces negres, i amb un falcó agafat pel puny esquerre enguantat.

Paral·lelament, a la pintura gòtica catalana hi ha el compartiment principal del retaule major, provinent de l'església de sant Julià d'Aspa (Segrià), conservat al Museu Diocesà de Lleida. És una obra del pintor lleidatà Jaume Ferrer II (documentat a Barcelona, 1430, 14 de desembre, fins a Alcover, 1457, 20 d'octubre).³⁰ Hi apareix un cavaller ben engalanat de brocat, encaputxat amb un fermall i amb una espasa enfundada que penja. El cavall sobre el que munta està de perfil, i ell gira cap a l'espectador, agafat a la regna amb la mà dreta, damunt una sella preciosa de brocat. Al puny esquerre sosté un falcó encapellat. Al voltant de les potes del cavall s'observen cinc gossos. Es tracta, doncs, d'una escena de caça que reproduceix més aviat una escena laica de la primera meitat del s. xv. Aquesta escena d'un jove dempeus amb un falcó al braç apareix, així mateix, al requadre superior dret de les

30. Gudiol & Alcolea 1987: 150-152 i 407, lám. 742.

interessantíssimes pintures de l'últim terç del s. XIV de la catedral de Rodés (Occitània), dedicades a la vida de sant Eloi, amb rúbriques aclaridores en occità. El tractat d'heràldica de Gabriel Turell, *Arbre d'honor* (Barcelona 1471),³¹ també representa diverses parts d'aquestes aus.

Com també és sabut, al poema XIII d'Ausias March hi ha una referència a «Lo rei xipré, presoner d'un heretge», és a dir, el rei de Xipre Janus de Lusignan, hostatjat del sultà Barsbei, el 5 de juliol de 1426 a la batalla de Quiroquitia, a l'illa de Xipre, tal com recull el prof. Robert Archer en la seva edició.³² En l'edició del recentment traspasat Dr. Pere Bohigas, s'indica que fou «fet presoner a la batalla de Chierochitia el 7 de juliol de 1426, i portat al Caire, on romangué fins al 20 de maig de 1427, en què fou rescatat».³³ Aquest fet ens ajuda a datar-lo entre aquestes dues últimes dates, les correctes, o una mica posterior. A la següent cobla —vv. 17-24—, l'autor enamorat es compara amb Tici, turmentat per un sol voltor que li menja el fetge:³⁴

Cell Texion qui'l buytre'l menga'l fetge
 e per tots temps brota la carn de nou,
 e en son menjar aquell ocell may clou;
 pus fort dolor d'aquesta-m té lo setge,
 car és hun verm qui romp la mia pensa,
 altre lo cor, qui may cessen de rompre,
 e llur treball no-s porà enterrompre
 sinó ab ço que d'aver se defensa.

Segons el poeta, el patiment rau en el pensament i el cor. Si aquest poema XIII és datable entre 1426 i 1427 o posterior, la còpia del *Libre dels àngels* que anomeno ms. H és del 27 de març de 1431, de poc temps després de la presó del rei de Xipre, la qual demostra que el castellanisme «buytre» era entès i s'utilitzava en la llengua de la ciutat de València, quan Antoni Martí el copià darrera de «voltor» com a sinònim seu.

3. LA CENSURA DEL MS. H

El següent fragment del ms. H del *Libre dels àngels* d'Eiximenis es troba cancel·lat per una ratlla seguida que el separa de la resta del text en forma d'una «Z»

31. Turell 1992, esp. els dibuixos acolorits de les làmines I (dues àguiles, un falcó i un esperver) i III (cap d'àguila, urpa de falcó).

32. March 1997: 80-83, vol. 1, esp. p. 81 (text modern) i n. als vv. 13-14 per al rei de Xipre, Janus de Lusignan; 79-81 (ed. filològica i aparat textual), vol. 2 (*Apèndix*). D'aquesta edició, se'n féu una presentació pública a l'Institut d'Estudis Catalans, a la qual assistírem una vintena de persones.

33. March 2000: 102-103, revisió de l'ed. 1952-1955: 46-49, vol. II, Barcelona, Barcino («Els Nostres Clàssics», Col·lecció A, 72).

34. March 1997: 82, vv. 17-24 amb nn. Copio el text de March 2000: 102 i n. als vv. 13-14, elaborat pel Dr. Bohigas, traspasat el 27 de febrer del 2003. Ambdós utilitzen la versió original francesa de Pagès 1912: 225, vv. 17-19 [reprint 1990: 250-251 i 255].

majúscula. Qui féu aquesta correcció? És desconegut: tant va poder ser el copista Antoni Martí com una altra persona. El que s'elimina en no llegir el passatge és la humiliació pública dels reis de França i la seva impossibilitat de socórrer els clergues. Crec que va per aquí la «censura». D'altra banda, no hem d'oblidar el que hagué de fer textualment Eiximenis amb certs passatges, ja estudiats, de *lo Crestià*, quan escriví que totes les monarquies cristianes s'extingirien el 1400, excepte la francesa, davant la reacció airada, ben lògica i natural, del rei d'Aragó. Ms. H, f. «CCLXXXV» o «287» (el f. 305ra segons la meua numeració): «e sera fort humjliada la casa de ffrança atemps En tant que no pora secorrer als ecclesiastichs/Car lauors sera feta la nouitat que lo mon sera fort merauellat/ço es».

Això podia molestar el cristianisme dels successors dels Capets —extingits el 1328— com a reis de França, els Valois, en una època en què també es copiaven força versions franceses del *Libre dels àngels* amb el títol *Livre des saints anges*? Per altre cantó, és ben curiós l'adjectiu «saints» aplicat als àngels, cosa que només passa al llarg del text del ms. A quan s'avantposa el qualificatiu «sant» o «sants» davant «àngel, -s». Això, crec, ja mereix més atenció, en intentar explicar per què la resta de manuscrits de l'obra no el segueixen en aquest aspecte textual, cosa que tampoc no indicava l'any 1992. En canvi, el qualificatiu sí que acostuma a aparèixer gairebé sempre davant «ange, -s» a totes les versions franceses conservades a la Bibliothèque nationale de París, tal com vaig comprovar en examinar-les el juliol de 1989.

4. ÈPOCA DE 1398

Dins l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, en el fons sobre el Cisma d'Occident,³⁵ hi ha el pergami núm. 295, datat el 18 de juliol de 1398 a la ciutat de València, de Francesc Eiximenis. Es tracta d'una àpoca en llatí en què el franciscà rep cinquanta florins d'or comú, d'Aragó, de mà de Pere Comoll, canonge valencià, procurador del papa Benet XIII. Hi ha de testimonis el discret Francesc Ferri, notari i ciutadà, i Pere Pujades, habitant de València. L'execució de l'escrit, amb el signe notarial, és d'Andreu Pascasi, notari públic per autoritat reial de València. El document mesura 147x270 mm, d'alçada i amplada respectivament, escrit en lletra d'uns 2 mm d'altura, gòtica cursiva a ratlla plena al cantó carn, d'una gran blancor i finor, el qual presenta un menjat al marge superior esquerre i la petita manca del marge inferior dret. Sota el text original, s'hi afegí el timbre rectangular, amb tinta de color blau marí, que diu: «ARXIU CAT.[edral] BARCELONA», més petit que «CISMA D'OCCIDENT» i «Doc.[ument de] Pergami n.º...», i damunt els puntets la xifra de la signatura actual, «295», en tinta. També al marge inferior, en llapis, d'altra mà: «1398 Jul.[iol] 18». D'altra banda, el pergami, un cop escrit, es doblegà en quatre i al marge superior en una banda estreta. En el cantó del pèl, s'afegí en tinta, per una altra mà: «saeculi xiv», verticalment al cantó esquerre segons el revers, i «1398 P L»

35. Des d'ara ACB i CO, respectivament.

en el marge superior dret. Interpreto les abreviatures «P» com a 'pergamí' i la «L» com a 'llatí', segurament en llatí com l'anterior. En el tercer espai, des de l'esquerra a la dreta, segons els doblecs, i partit pel marge superior doblegat, sempre segons el revers, hi ha la rúbrica original, fragmentària, en dues línies («Ap[oche 50] *florenos firmata / per mag[ister] ffranciscus eximeniz*»), que completo amb text dins dels claudàtors. La disposició del text és: 50x220 mm el cos del text, entre «Nouerjnt» i «firmo». La «N» inicial fa 12 mm d'altura x 20 d'amplada màxima. Tot el text fa 95x220 mm. Els doblecs són, d'esquerra a dreta, segons el revers, així: doblecs verticals a 23 mm, 62 mm, 134 mm, 205 mm i 242 mm; doblec horitzontal superior d'17/18 mm, si compto des del marge superior del pergamí. A l'edició que presento tot seguit, he regularitzat ortogràficament l'ús de les *u/v* en *u*, *i/j* en *i* excepte en el cognom «Pujades»,³⁶ així com les majúscules. He desenvolupat les abreviatures, indicant-les en cursiva. He puntuat a la moderna tot el text. Indico en les notes totes les correccions del copista, el notari Andreu Pascasi, així com el desenvolupament de certs mots. La rúbrica de l'època ve indicada al revers de l'escrit —que li dono la foliació [1r]—; en l'edició del text, al f. [1v], tota la rúbrica la poso en negreta. Noto que el notari de Perpinyà, Francesc Camós,³⁷ també rep el tractament de «discret» com el testimoni d'aquesta època, Francesc Ferri. D'altra banda, transcripció sempre en el text editat «Eximenez» i no «Eximeniz», d'acord amb la primera menció llatina manuscrita, completa, del cognom al f. [1r].

5. EDICIÓ DEL PERGAMÍ NÚM. 295, DE L'ACB, FONTS CO

[f. 1v] Ap[oche 50] *florenos, firmata per mag[ister] Ffranciscus Eximenez*³⁸

[f. 1r] Nouerjnt uniuersi *quod* ego, ffrater Ffranciscus³⁹ Eximenez, ordinis sancti Ffrancisci, in sacra pagina magister scienter confiteor et in ueritate recognosco uobis, honorabili uiro, domino Petro Comollis, canonico Valentinus, sanctissimi⁴⁰ *domini nostri Benedicti papem XIII, procuratori que* dedistis et soluistis michi *uoluntati mee, numerando quinquaginta florenos auri comunes de Aragonia, quos dictus scissimus dominus noster papa michi cum letra uobis missa iussit generose dare. Et quia rey ueritas sic est, rrenuncio scienter omni excepcioni dicte montem non numerate et*⁴¹ a uobis *dicto nomine non hicem et*⁴² *non recepte ronc predicta et doli. In*⁴³ *cuius rei testimonium facio uobis ficij per notam infrascriptam presens apoce inscriptum.*

36. Sobre persones en relació amb Eiximenis que porten aquest cognom, *vid.* Gascón 2003. Aparec a la sobrecoberta de paper, a la fotografia del vol. 1, al pati interior de la Sorbona, al marge inferior dret; i *id.*, «Les cartes episcopals... (1.ª part)», en premsa.

37. *Vid.* la segona comunicació de la n. anterior.

38. La situació de la rúbrica del document és indicada en la descripció del punt 4. d'aquest escrit, així com els afegits al f. [1v] de «saeculi xiv» i «1398 P L», d'altra mà.

39. Ffranciscus] «ffranciscus», tan sols amb els trets verticals inferiors de les dues efes en el ms.

40. sancrissimi] «sanctissimo» o bé «sanctissima», corregit en «sanctissimj» en el ms.

41. et] desenvolupo la «e» tironiana del ms.

42. et] desenvolupo la «e» tironiana del ms.

43. In] «An», corregit en «Jn» en el ms.

Od est actum Valencie, decima octava mensis iulii, anno a Natiuitate Domini M^o trecentesimo nonagesimo octauo.

S+[g]num⁴⁴ ffratris Ffrancisci Eximenez predicti, qui hec concedo et⁴⁵ firmo.⁴⁶ Testes huius rey sunt discretus Ffranciscus Ferri, notarius, ciuis, et Petrus Pujades, sartor neophim comorans Valencie.⁴⁷ Si+[g]num⁴⁸ mei, Andree Pasquasii,⁴⁹ auctoritate regia notarii publici Valencie, et per totam terram et⁵⁰ dominacionem stremissimus principis domini regis Aragonum, qui predictis interfui eaqum, scripsi et⁵¹ clausi loco, die et anno prefixi.⁵²

SERGI GASCÓN URÍS

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALCOVER, Antoni M. & Francesc de B. MOLL (1980), *Diccionari Català-Valencià-Balear*, 10 vols., Palma de Mallorca, Moll. [= DCVB].
- CIRLOT, Juan Eduardo (1969), *Diccionario de símbolos*, Barcelona, Labor. [Reprint: 1997, Madrid, Siruela.]
- COROMINAS, Joan & José A. PASCUAL, (1980), *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, 10 vols., Gredos («Biblioteca Románica Hispánica», V. Diccionarios, 7). [Reprint: 1991 i = DCECH.]
- COROMINES, Joan (1994 i ss.), *Onomasticon Cataloniae*, 10 vols., Barcelona, Curial / la Caixa.
- FONT, Joseph (1905), *Rajolas valencianas i catalanas*, Vilanova y Geltrú, Oliva, Impressor.
- GASCÓN, Sergi (1988), *Estudi de manuscrits i incunables catalans del «Libre dels àngels» (1392) de Francesc Eiximenis*, treball de recerca, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona.
- (1992), *Edició crítica del 'Libre dels àngels' (1392) de Francesc Eiximenis. Introducció, text, notes, índexs i apèndix*, 2 toms, tesi doctoral, Barcelona,

44. El signe de Francesc Eiximenis és una creu amb el traç superior horitzontal ondulat, en forma de «J» majúscula, i un punt en l'espai de cada angle recte de la creu, tal com passa en la seva signatura autògrafa, descrita a Gascón, «Les cartes episcopals... (1.ª part)», en premsa.

45. et] desenvolupo la «e» tironiana del ms.

46. Símbol d'una mena de «e» tironiana grossa, precedida de punt volat al final de paràgraf en el ms. Cf. *infra*.

47. Símbol d'una mena de «e» tironiana grossa, precedida de punt volat al final de paràgraf en el ms.

48. El signe notarial del ms. consta d'una creu arrodonida en els extrems, feta amb un traç, dins d'una mena de flor amb pètals. Dins de cada pètal, un punt. Fora de la flor, un punt just fora dels pètals i sobre dels braços de la creu. Noto que el braç superior de la creu acaba amb el traç inclinat cap a la dreta.

49. El notari Andreu Pascasi, escrit sobretot amb la grafia «Paschasi», a voltes «Pasquasi», entre d'altres, apareix en diversos documents notarials com les èpoques a l'ACB, CO.

50. et] desenvolupo la «e» tironiana del ms.

51. et] desenvolupo la «e» tironiana del ms.

52. prefixi] «prefixj:» més una mena de ganxo que recorda el traç superior d'una «e» tironiana grossa en el ms. Sota el text original, el timbre de l'ACB, fons CO, descrit en el punt 4. d'aquest escrit.

- Universitat Autònoma de Barcelona. [Ed. en microfitxa, (1993), Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona].
- (1993), «La *Crònica universal de 1425* i el *Libre dels àngels* de Francesc Eiximenis», *Miscel·lània Jordi Carbonell*, 5, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 33-44.
- (1995), «Materiales de bestiario en el *Libre de beatitut* (1436) de Johan Paschal», dins Juan Paredes, ed., *Medioevo y Literatura. Actas del V Congreso de la AHLM (Granada, 27 septiembre-1 octubre 1993)*, vol. II, Granada, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Granada, pp. 397-412.
- (1997), «Eiximeniana fragmenta recuperata», dins José Manuel Lucía, ed., *Actas del VI Congreso Internacional de la AHLM (Alcalá de Henares, 12-15 de septiembre de 1995)*, Madrid, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Alcalá, pp. 671-689.
- (2003), «La *Crònica d'Aragón* (València 1524) i les cartes autògrafes d'Eiximenis», dins Marie-Claire Zimmermann i Anne Charlon, eds., *Actes del Dotzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Universitat de París IV-Sorbonne, 4-10 de setembre de 2002*, 2 vols., Barcelona, Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, vol. 2, pp. 31-45.
- (en premsa), «Les cartes episcopals de Francesc Eiximenis (1.ª part)», dins *Actas del IX Congreso Internacional de la AHLM*, Universitat de La Corunya.
- Gran Enciclopèdia Catalana* (1980), 24 vols., Barcelona, Enciclopèdia Catalana. [Reprint: 1995 i = *GEC*.]
- GRIERA, Antoni (1935), *Tresor de la llengua, de les tradicions i de la cultura popular de Catalunya*, 10 vols., Barcelona. [Reprint: (1966), Barcelona, Polígrafa.]
- GUDIOL, Josep & Santiago ALCOLEA (1987), *Pintura gòtica catalana*, Barcelona, Polígrafa.
- JAIME III REY DE MALLORCA (1991), *Leyes palatinas*, pres. i transcr. L. Pérez Martínez, intr. G. Llompарт i M. Durliat, trad. M. Pascual, fot. F. Llompарт, Barcelona, José J. de Olañeta, ed. *et alii* («La isla de la calma», Serie mayor).
- LABERNIA, Pere (1864), *Diccionari de la llengua catalana ab la correspondencia castellana y llatina*, 2 vols., Barcelona, Espasa germans, eds.
- (1866s), *Novísimo diccionario de la lengua castellana con la correspondencia catalana*, 2 vols., Barcelona, Espasa hermanos, eds.
- LATINI, Brunetto (1971), *Llibre del tresor*, versió cat. G. de Copons [v. 1418], ed. de C. J. Wittlin, Barcelona, Barcino («Els Nostres Clàssics», Col·lecció A 102, 111, 122 i 125).
- MARCH, Ausiàs (1997), *Obra completa*, ed. de R. Archer *et alii*, 2 vols., Barcelona, Barcanova.
- (2000), *Poesies*, ed. de P. Bohigas *et alii*, Barcelona, Barcino («Els Nostres Clàssics», Col·lecció B 19). [2.ª ed., revisada d'ed. (1952-1955), Barcelona, Barcino («Els Nostres Clàssics», Col·lecció A, 71-73 i 77).]
- METGE, Bernat (1925), *Lo Somni*, text, notes i glossari J. M. de Casacuberta, intr. L. Nicolau d'Olwer, Barcelona, Barcino («Els Nostres Clàssics», Col·lecció A 1) [reprint: 1980].

- OVIDI NASÓ, Publi (1930), *Les Metamorfosis*, 3 vols., trad. A. M. Trepal i A. M. de Saavedra, Barcelona, Fundació Bernat Metge.
- PAGÈS, Amadée (1912), *Auzias March et ses prédécesseurs*. [Reprint: *id.* (1990), *Ausiàs March i els seus predecessors*, trad. de V. Gómez, València, Institució Alfons el Magnànim, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació («Politécnica», 41)].
- PANUNZIO, Saverio, ed. (1963), *Bestiaris*, 2 vols., Barcelona, Barcino («Els Nostres Clàssics», Col·lecció A 91 i 92).
- PÉREZ-RIOJA, A. (1980), *Diccionario de símbolos y mitos*, Madrid [de Viera-Piqué (1987).]
- PLINI EL VELL (1925), *Història natural*, llibres I i II, vol. I, trad. de M. Olivar, Barcelona, Fundació Bernat Metge.
- PLINIO (2002), *Historia Natural*, trad. i ed. de Josefa Cantó *et alii*, Madrid, Càtedra.
- PLINIO EL VIEJO (1990s), *Historia natural*, Madrid, Gredos («Biblioteca Clásica Gredos», 206, 250 i 308).
- TURELL, Gabriel (1992), *Arbre d'honor*, ed. de C. Burgaya, Barcelona, Barcino («Els Nostres Clàssics», Col·lecció A 131).
- VIERA, David J. & Jordi PIQUÉ (1987), *La dona en Francesc Eiximenis*, Barcelona, Curial.